

Kolozsvári Anna

MESÉS ZENEI NEVELÉS

Éves zenei program óvodapedagógusoknak

Novum Könyvklub

Írta:

Kolozsvári Anna

A borítóképet készítette:

Szebenyiné Siska Boglárka

© Kiadja a Novum Könyvklub Kft., 2022

www.novumkonyv.hu

HU ISSN 2063-515X

ISBN 978-615-6043-60-3

A kiadó a kiadói jogot fenntartja. A kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű,
sem annak része semmiféle formában nem sokszorosítható.

A kiadásért felel a Novum Könyvklub ügyvezetője

Szerkesztő: Manxhuka Afrodita

Anyanyelvi lektor: Gellér Tibor

Tördelés, nyomdai előkészítés: Soós Zsuzsanna

Pannónia Nyomda Kft.

Felelős vezető: Halász Gábor

Tartalom

Ajánló	4
Előszó	5
Bevezetés	6
A zenei tevékenység transzferhatásai – „bőröndünk bepakolása”	7
A zenei képességfejlődés mint a fejlesztés alapja	12
Zenei nevelési program, mely az egész évet felöleli	15
A zenei program felépítése három éven keresztül – „domborzati térképünk”	16
Zenei terv – „A részletes útitérkép”	21
Zenehallgatási és népzenei linkek gyűjteménye	88
Irodalomjegyzék	90
Melléklet	91

Ajánló

Kedves Olvasó!

Ez a könyv, amelyet most a kezében tartasz, számomra nagyon kedves és fontos. Hogy miért, annak több oka is van. Pár mondatban megpróbálom összegyűjteni ezeket, és ne lepődj meg azon, hogy ez a könyvajánló kicsit személyes jellegű lesz.

Több mint 40 éve a főiskolán egy számomra oly kedves tanárnő azt mondta, hogy az óvónő az utolsó polihisztor, hiszen a világon mindenhez értenie kell ahhoz, hogy a gyerekek kérdéseire hiteles választ tudjon nyújtani, és meg tudja mutatni azt a csodavilágot, mely körbeveszi őket. A sok-sok év alatt szembesültem azzal, hogy ez szinte „lehetetlen” küldetés. Hiába próbáltam pótolni a hiányosságaimat, mindig voltak, vannak és lesznek olyan területek, melyekben nehezebben mozogtam, igazodtam el, és ezek egyike az ének-zenei nevelés volt. Szerettem ugyan énekelgetni, játszani a zenékkal, hangokkal, ritmusokkal, de soha nem tudtam olyan szinten megvalósítani, amelyen szerettem volna.

Anna könyvét a kezembe fogva azt éreztem, hogy jó lett volna, ha „előbb megszületik”. Sokat segített volna abban, hogy az óvodai élet eme területén tudatosabban tervezzek és szervezzem a gyerekek „találkozásait”. Megtalálható benne minden, ami ehhez kell. A zenei képességek, a korcsoportos fejlesztés lehetőségei hónapról hónapra lebontva, gyakorlati ötletekkel fűszerezve. Megtalálható egy zenehallgatással kapcsolatos gyűjtemény és nyomtatható játékok sokasága, és ami számomra a legkedvesebb: mesék a zene birodalmából, melyeken keresztül a legelvontabb zenei fogalmak is közel hozhatók, érthetővé tehetők az óvodás és kisiskolás gyerekek számára. A mesék egy része akkor „született”, amikor éppen online működtek az óvodák, és már az első elolvasásuk után „elvarázsoltak”. Nagy izgalommal vártam hétről hétre a folytatást. Közben az járt a fejemben, hogy bizony-bizony, van mit tanulnom ettől a „pályakezdő”, hittel és lelkesedéssel dolgozó lánytól. Végtelen örömmel töltött el, amikor elolvasásra megkaptam ennek a könyvnek a kéziratát. Egyben olvasni a meséit még felnőtt fejjel is élvezet volt.

Befejezésül kinek is ajánlom ezt a könyvet? Mindenkinek, aki gyerekekkel foglalkozik, és szeretné zenével, közös énekléssel, hangszeres játékokkal gazdagabbá tenni az életüket és a saját életét. Hitem szerint nem hiányozhat egyetlen könyvespolcra sem.

„...Van valami, ami megvédi az embert az érzelmek viharában, és ez a valami mindenki számára hozzáférhető. Ez a művészet, a költészet, a dal, a muzsika. Azért született meg, hogy feloldja a szorongást, kimondja a bánatot, és azért is, hogy kikiáltsa az örömet, a boldogságot, mert a dal szükségletből született: az emberi lélek egészségének biztosítója. Nem műsor, nem szórakozás vagy szórakoztatás, hanem emberi igény, kenyér a lélek éhségére” – Andrásfalvy Bertalan.

Karczewicz Ágnes

Előszó

A mesés zenei nevelés egy útikalauz, amelyet átsző a tudatosság, a tervszerűség, a mese és a játékoság.

Ezt a könyvet azoknak ajánlom, akik úgy érzik, hogy segítségre, eligazodásra van szükségük a zenei nevelés útvesztőiben. Akiknek segít az elindulásban, ha a gazdag módszertani szabadság mellett egy tudatos, tervszerűen felépített, de mégis játékos, mesés tervet tarthatnak a kezükben.

Továbbá ajánlom azoknak is, akik már hosszú ideje a zenei nevelés útján járnak, és új utakat keresnek ezen a területen, a gyermekek életkori sajátosságaihoz igazodva, játékkal, mesével.

A könyvben megjelenő tartalmakat három különböző életkori csoportra bontottam, de mivel a gyermekek képességei még homogén életkorú csoportokban is eltérhetnek egymástól, éppen ezért a gyermekcsoport egyéni sajátosságainak ismerete alapján lehet könnyebb és nehezebb feladatokat választani, fejlettségüknek megfelelően.

Ez a könyv nem kizárólagos tervet tartalmaz, hanem sokkal inkább utat hivatott mutatni. Utat, amelynek alapján barangolhat az olvasó a saját gyermekcsoportjával a zenei nevelés dombjain és lankáin. Ha már elég jártasságot szerzett, és elsajátította az egymásra épülő tudatos tervezés fortélyait, saját játékaival, tartalmaival kiegészítve, a gyermekcsoportja számára legjobban kedvelt játékokat megtartva, segíthet a jövő nemzedék zenei életének első lépéseiben.

A szakkönyv olvasójának, felhasználójának gazdagíthatja pedagógiai eszköztárát, és a gyermekeket még több élménnyel, játékkal, mesével örvendeztetheti meg az ének, zene, énekes játék, gyermektánc vagy zeneóvodai foglalkozások alkalmával.

Bevezetés

„Az ének felszabadít, bátorít, gátlásokból, féltékenységből kigyógyít. Koncentrál, testi-lelki diszpozícióon javít, munkára kedvet csinál, alkalmasabbá tesz, figyelemre-fegyelemre szoktat. Egész embert mozgat, nemcsak egy-egy részét...”¹
(Kodály Zoltán)

Különleges utazásra hívom az olvasót és egyben mindenkit, aki a gyermekek fejlődésén nap mint nap fáradhatatlanul dolgozik. Egy utazásra, melyben megismerheti a zenében rejlő megannyi lehetőséget a személyiségfejlesztés egyéb területein is, valamint az óvoda gyermekek életkori sajátosságaihoz szervesen kapcsolódó módszereket. Az óvoda az első intézményes formája a köznevelésnek, ami minden gyermek számára elérhető, kötelező, így nekünk lehetőségünk van a gyermekek személyiségét formálni és olyan professzionális zenei nevelésben részesíteni őket, ami később a harmonikus személyiségfejlődésüket fogja támogatni, és előnyükre válik az élet minden területén.

Minden utazás előtt fontos, hogy összepakoljuk a bőröndünket vagy hátizsákunkat, ami majd utunkon elkísér, és segítségünkre lesz a próbák során. Először elárulom, hogy mi található az én kis „zenei bőröndömben”. A zene életem fontos részét képezi, és képezte már egész kiskoromtól. Ama szerencsések közé tartozom, akiknek már korán lehetősége volt a zenével ismerkedni, zenélni, és folyamatosan képezhettem magam ezen a területen. Ötéves koromban kezdtem zongorázni tanulni, és közel 14 éven keresztül zongoráztam, majd kicsit később, ezzel párhuzamosan 10 évig orgonálást, 4 évig kórusvezetést, 2 évig pedig furulyázást tanultam. A zenével történő személyiségfejlesztés, zenei tehetséggondozás kérdése főiskolai, illetve egyetemi tanulmányaim során kezdett el komolyabban foglalkoztatni.

Mielőtt közösen elindulnánk ezen az utazáson, az úti bőröndünkbe pakoljuk be a zene transferhatásainak ismeretét. Ezt követően betesszük még a gyermekek zenei képességfejlődésének főbb mérföldköveit. Amikor ezekkel már készen vagyunk, akkor elővesszük a „térképünket”. Az áttekintő „domborzati térképünk” a hároméves tervezés főbb zenei feladatait tartalmazza. Ezt követi egy részletesebb „útleíró térkép”, amely egy egész éves, teljes, komplex zenei nevelési tervet fog tartalmazni, három életkori csoportra bontva. Minden hónapra az adott zenei képességfejlesztéshez kapcsolódóan, gazdagításként egy zenei mesével és zenei játékokkal kiegészülve.

A térkép áttekintése után pedig óvodai csoportjainkkal elindulhatunk erre a csodás utazásra, és együtt elmerülhetünk a zene világában.

¹ KODÁLY Zoltán: Tanügyi bácsik! Engedjétek énekelni a gyermekeket! In: *Visszatekintés I. köt.* Budapest. Zeneműkiadó Vállalat, 1982. p. 304.

A zenei tevékenység transzferhatásai – „bőröndünk bepakolása”

Magyarországot sokszor említik Kodály országaként. Ebből adódóan bizonyos periódusonként nagyobb hangsúly kerül hazánkban is a zenei nevelés hatékonyságára, valamint arra, hogy a korai életkorban elkezdett professzionális zenei nevelés hogyan jelenik meg a gyermekek iskolai előmenetelében és a személyiség fejlesztésében. „A zenei nevelés hozzájárul a magasabb rendű pszichikus funkciók fejlődéséhez, amelyek hatása messze túllépi a zene speciális tartalmának és anyagának hatásait. Annak érdekében, hogy nevelőmunkánk még tudatosabb lehessen, meg kell keresni a zenei nevelésnek azokat a pontjait, amelyek a gyermek személyiségfejlődésében észrevehető pozitív változásokat idéznek elő.”²

Kutatásokkal is mérhető eredményekben is megmutatkozik, hogy mennyi különböző területen fejlődhetnek a gyerekek a zenei nevelés hatására. Tekintsük át most ezeket!

■ *Beszédfejlődés, kommunikációs készségek*

Az első zenei benyomások igen nagy hatással vannak a beszédfejlődésre is.

A beszédfejlődés kapcsán fontos szerepe van a mondókáknak. „Ritmikusságukkal lelassítják a beszédet, sokkal érthetőbbé téve azt, a játékos szóelemek a hangokat és azok összekapcsolását gyakoroltatják, hozzájárulva ezzel a hangalakok helyes kialakulásához.”³

Az óvónő megfelelő éneklése, mondókázása példát nyújt a szép kiejtésre. „A mondókázás a magánhangzók és mássalhangzók helyes ejtésében játszik szerepet, és alakítja az artikulációs bázis szerveit is.”⁴

A dallam által lelassult ritmus segíti a megértést és a mélyebb elsajátítást, az így ismételt szövegek fejlesztik a gyermek szóbeli kifejezőkészségét is, gazdagítják szókincsét. A mondókák, dalok és játékos szóelemek gyakoroltatják a hangok kapcsolását.

A szókincs fejlesztésének egyik eszköze lehet az éneklés, mivel énekeinkben olyan szavak is megtalálhatóak, amelyekkel egyéb, hétköznapi környezetben már nem találkozik a gyermek.

² KÖVICS Ágnes: Az Ulwila-módszer elveinek alkalmazása értelmileg akadályozott óvodásoknál. In: Hovánszki Jánosné: *Zenei nevelés az óvodában*. Debrecen. Didakt Kft., 2008. p. 373.

³ ÁRVAYNÉ NEZVALD Anett: *A zenei nevelés transzferhatásai csecsemő- és kisgyermekkorban* <http://trainingandpractice.hu/?q=hu/node/774>

⁴ LACZKÓNÉ PÁLFI Alojza: Eltérő igényű gyermekek fejlesztési lehetőségei az ének-zene segítségével. In: Hovánszki Jánosné: *Zenei nevelés az óvodában*. Debrecen. Didakt Kft., 2008. p. 361.

A mozgással összekötött tevékenységek pedig segítik ezeknek a szavaknak a pontos megértését. A nyelvtani szabályokat is könnyebben értik, a dalok, mondókák sokszori ismétlése által a gyermekek ráéreznek azok jellegzetességeire.

■ *Mozgás, mozgáskoordináció, térészlelés*

A mondókák, gyermekdalok, énekes játékok ritmusa, dallama spontán módon is mozgásra ösztönzi a gyermeket. Az énekes játékok mozgásformái megfelelő feltételeket nyújtanak a gyermekek mozgásfejlődéséhez és annak tökéletesedéséhez. Mivel összerendezett, harmonikus és esztétikus mozgást kívánnak, fejlesztik az egyensúlyérzékét, a ritmusérzékét. Az éneklést kísérő ritmikus mozgások nemcsak ritmikusabbá teszik az éneklést, de hozzájárulnak a hangtisztasághoz, a laza éneklésmóddhoz, az esztétikus előadáshoz, valamint nem utolsósorban feszültségoldó hatásuk van. A dalok, mondókák ritmusának érzékeltetésénél az ujjak, tenyér egymáshoz vagy különböző testrészekhez ütögetésével vagy az ököl egymáshoz ütögetésével a gyermek finommotorikája is fejlődik. Az énekes játék közben a változatos mozgásformák gazdag térforma-tapasztalatot nyújtanak a kicsiknek.

„A mozgás közben szerzett tapasztalatok hatására egy belső kép alakul ki, aminek segítségével könnyebben igazodunk el a térben. A kialakításakor nemcsak a gyakorlati fejlesztés a lényeges, hanem megvalósulásának nyelvi feltétele is, azaz hogy ismerje és értse a térirányokkal kapcsolatos nyelvi formákat.”⁵ Egy-egy énekes játék végigjátszása a mozgásformák folyamatos ismétlésére ad lehetőséget, így az állóképességet játékos formában fejleszthetjük. A túlmozgásos gyermekek mozgásigényét kielégíti, a kevésbé aktív gyermekre azonban ösztönzőleg hat. A szereplők gyors változása rendet, fegyelmet kíván a résztvevőktől. A hangmagasságok térbeli szemléltetése a téri orientáció fejlesztésében, a dal elejének és végének meghatározása az időtartam, az időérzék fejlesztésében játszik szerepet. Tulajdonképpen az időben terjedő hangrezgést alkalmazzuk a térre. „A ritmus- és dallamhangszerek megszólaltatása fejleszti a szem-kéz, valamint a két kéz koordinációját, a kezek és ujjak összehangolt mozgását”⁶ Az egyensúlyérzék fejlesztése 6-7 éves korra befejeződik, „...kialakulása és fejlődése szoros kapcsolatban áll a ritmus érzékeltetésével. Ahhoz, hogy ráérezzenek a mozgás ritmusára, az egyensúlyérzék bizonyos fejlettsége szükséges, ugyanakkor ezt a ritmikus mozgás erősíti és fejleszti.”⁷

⁵ NAGY BALÁZSNÉ SZARKA Júlia: Az óvodai zenei nevelés iskola-előkészítő szerepe. In.: Hovánszki Jánosné: *Zenei nevelés az óvodában*. Debrecen. Didakt Kft., 2008. p. 281.

⁶ ÁRVAYNÉ NEZVALD Anett: *A zenei nevelés transzferhatásai csecsemő- és kisgyermekkorban* <http://trainingandpractice.hu/?q=hu/node/774>

⁷ NAGY BALÁZSNÉ SZARKA Júlia: Az óvodai zenei nevelés iskola-előkészítő szerepe. In.: Hovánszki Jánosné: *Zenei nevelés az óvodában*. Debrecen. Didakt Kft., 2008. p. 281.

■ *Kognitív képességek*

A zenei tevékenység hatással van a differenciált értelmi fejlesztésre is. Az analízáló gondolkodás fejlődik a dallamból kiemelt motívum felidézése, felismerése közben. A különböző motívumok dallammá kapcsolásánál a gyermeknek szüksége van a szintetizáló gondolkodásra. A rész–egész viszonyának felismerése, fejlődése az analízáló és a szintetizáló gondolkodás együttes alkalmazásával valósul meg. Az énekes játékok során, a helyes mozgásformák alkalmazása közben összehasonlítási műveletek történnek. A rendezést a szempontok szerinti csoportosítások segítségével gyakoroltathatják. A térérzékelés fejlesztésével segít az összetett logikai gondolkodás és problémamegoldó gondolkodás kialakulásában.

■ *Vizuális percepció*

A ritmus- és dallamhangszerek megszólaltatása (ütés, pengetés) fejleszti a vizuomotoros koordinációt. A téri orientáció alakulásában játszik szerepet a síkbeli sorozatok, vagyis a ritmuskotta balról jobbra történő olvasásszimuláló követése.

A párok térbeli elhelyezkedése, változatos térformák alakítása és egymáshoz hangolása, a körjárték azonos mozgásai egyfajta vizuális élményt hoznak létre.

„A vizuális memória fejlődését a játékhöz vagy dalhoz bemutatott mindenfajta mozgás fejleszti, az egyszerű mintáktól (taps, ütögetés), a bonyolultabb mozgáskombinációkig (oldalazó lépés, forgás taps).”⁸

■ *Auditív percepció*

A pontos észlelés, megkülönböztetés képességének fejlesztése elérhető a hangok, zörejek bemutatásával, megkülönböztetésével. A zenében a hangforrás helyének lokalizálása, a zörejek, zenei hangok, hangszerek hangjának megfigyelése, a természetben is előforduló hangok megfigyelése, valamint felismerése kiválóan alkalmas a hallási figyelem, észlelés fejlesztésére, mivel befolyásolni tudja a figyelem és éberség különböző szintjeit. A zenei dallam és a beszéd sok hasonló tulajdonsággal rendelkezik. „A beszéd során is meg tudjuk különböztetni a hangmagasságot és a hangszínt, a hangerőt, a beszédnek is van egyfajta szabályos vagy kevésbé szabályos ritmusa”⁹ Számos kutatás született már arról, hogy a zenével intenzíven foglalkozó gyermekek (ének-zene tagozatos osztályok, zenei általános iskolák, zeneiskolába járó gyermekek) nyelvi teljesítménye magasabb szintű, mint azonos életkorú, de ilyen jellegű fejlesztésben nem részesülő társaiké. Mindez azzal magyarázható, hogy bizonyítható átfedés van a zene és a nyelv mögött húzódó kognitív folyamatokban.

⁸ ÁRVAYNÉ NEZVALD Anett: *A zenei nevelés transzferhatásai csecsemő- és kisgyermekkorban* <http://trainingandpractice.hu/?q=hu/node/774>

⁹ HARMAT László: *A zene terápiás hatásainak vizsgálata az alvászavarok és a szorongás csökkentésében. Doktori értekezés.* Budapest. Semmelweis Egyetem. 2010. p. 16.

■ *Figyelem, koncentráció*

A változatos zenei tevékenység nyomán a gyermekek koncentrációs ideje megnövekedik. Az együttes zenei tevékenység hatására növekszik koncentrálókéességük, valamint figyelmük tartóssága is. „Fejlődik a gyermekek megosztott figyelme is, hiszen egy dalos játék során az éneklésre, a szövegre, dallamra, ritmusra is emlékezniük kell, és adott esetben ehhez kapcsolódó egész sor különböző mozgásformát is fel kell idézniük.”¹⁰ Oda kell figyelniük arra is, hogy az előbb említettek mellett egyszerre, azonos hangmagasságban, azonos tempóban énekeljenek. A zenei fogalompárok megértése pontos megfigyelést, továbbá összpontosított figyelmet követel. Ezek mellett még fejlődik a figyelem tartóssága, ha ugyanazt a tevékenységi formát különféle módokon többször kell elismételniük.

■ *Emlékezet*

A gyermekek emlékezete sokkal bővebb annál, mint amit énekkel kifejez. Ám megfigyelni csak az aktív hanganyagot tudjuk, a gyermek passzív emlékezetéről nem szerezhünk ily módon ismeretet, ez adott esetben belső hallásból felidézhető, előhívható. Minél több mondókát, dalt tanul a gyermek, annál jobban fejlődik az emlékezete. Segítő hatást gyakorol még az emlékezet fejlesztésére az a tény is, hogy általában nemcsak a dallamot kell megjegyeznie, hanem a szöveget, esetenként a hozzá tartozó játékszabályokat, mozgásokat is, sőt szerepcseré esetén meg kell jegyeznie, hogy ki az, akit választottak már (énekes játék). Az emlékezet fejleszhető ismert mondókák vagy dalok felismerésével, dallam- és ritmusvisszhangjátékkal, dallambújtatással a zenei nevelés közben.

■ *Alkalmazkodóképesség, egymásra figyelés, önfegyelem*

A zene eredeti szerepét tekintve is társas tevékenység, elősegíti a szocializációt. Az együtt zenélés, a közös éneklés, valamint a hangszerek egyidejű közös megszólaltatása, illetve egymás meghallgatása során fejlődik a tevékenységet végző gyermek alkalmazkodóképessége. Ez segíti a résztvevőket a kapcsolatteremtésben is. Az alkalmazkodóképesség fejlődése nemcsak a hangmagasság, valamint a tempóérzék összehangolásában játszik szerepet, hanem egyúttal azt is megtapasztalják, hogy időnként le kell mondaniuk saját elképzelésükről, vágyaikról a közösség sikere vagy másik társuk érdekében. „A játékszabályok elfogadása, a térforma betartása, az egyforma hangmagasság, a tiszta éneklés elérése a gyermek akaratát, önfegyelmét sokféle módon formálja.”¹¹ A körjátékok fejlesztik a gyer-

¹⁰ ÁRVAYNÉ NEZVALD Anett: *A zenei nevelés transzferhatásai csecsemő- és kisgyermekkorban* <http://trainingandpractice.hu/?q=hu/node/774>

¹¹ FORRAI Katalin: *Ének az óvodában*. Budapest. Editio Musica, Budapest, 2013. p. 12.

mekben a szabálytudat kialakulását. A dalok megragadják a gyermekek érzelmvilágát is, a közösen átélt érzelmek pedig az együvé tartozást, a *mi-tudatot* erősítik. Az érzelmi átélés segíti a másik gyermek megértésében, megalapozza az empátiáját társai felé. A zenei nevelés bizonyíthatóan hozzájárul az agresszió csökkentéséhez.

■ *Környezet megismerése*

„A zenei élmény sajátos eszköz a környezet jobb megismeréséhez. A zörej és a zenei hang felfogása pontos, differenciált megfigyelésre szoktat, ismeretbővítést jelent.”¹²

A mondókák, dalok tartalmán belül új ismereteket szerezhettek a növényekről, állatokról, az évszakokról, természeti jelenségekről, ünnepeinkről, népszokásainkról, hagyományinkról.

■ *Harmonikus személyiségfejlődés*

„A zenei nevelés nem szorítkozhat pusztán a zenei képességek fejlesztésére. A zenei nevelés célja, hogy részt vállaljon a teljes személyiség formálásában.”¹³

A zene érzelmet indukáló hatású. Kutatásokkal bizonyított, hogy 3–5 másodperc zenehallgatás elég ahhoz, hogy az éppen aktuális érzelmi attitűdünk alapvetően megváltozzék, vagy akár a korábbi hangulatunkkal ellentétes érzelmi állapotba kerüljünk általa. A zenei tevékenység pozitív érzelmi hatású, feloldja a belső feszültségeket, enyhíti a szorongást, megnyugtat, ellazít, vagyis hozzájárul a gyermek érzelmi életének kiegyensúlyozottabbá válásához. A dalok eléneklése, a népdalok meghallgatása, az énekes játékok eljátszása fejleszti a gyermekek érzékenységét, fogékonyságát. A szerepvállalás színessé teszi érzelmvilágukat. „A zene közvetlenül váltja ki az érzelmeket, éppen ezért elengedhetetlen eszköze az általános nevelőmunkának. A hangmagasság, ritmus és mozgás fizikai ingerek, mégis összehatásukban lelki jelenséggé, pozitív viszonyulássá, örömmé válnak.”¹⁴

¹² KÖVICS Ágnes: Az Ulwila-módszer elveinek alkalmazása értelmileg akadályozott óvodásoknál. In: Hovánszki Jánosné: *Zenei nevelés az óvodában*. Debrecen. Didakt Kft., 2008. p. 374.

¹³ ÁRVAYNÉ NEZVALD Anett: *A zenei nevelés transzferhatásai csecsemő- és kisgyermekkorban* <http://trainingandpractice.hu/?q=hu/node/774>

¹⁴ FORRAI Katalin: *Ének az óvodában*. Budapest. Editio Musica, Budapest, 2013. p. 12.